

Pogled na položaj Koruških Slovenaca u prošlosti i sadašnjosti

U prošlosti slovenskog naroda pripada Koruškoj jedno od središnjih mjesta. O takvoj njenoj ulozi ne svjedoči samo niz ostataka na Gospo-svetskom polju, u blizini Celovca, i poznato ustoličavanje koruških vojvodâ na slovenskom jeziku,¹ već i nekadašnji naziv za Korušku — Karantanija, koji je bar do 13. stoljeća označavao sveukupni slovenski nacionalni prostor. Ipak, razmatran u cjelini, srednjovjekovni razvitak Koruške i njezin pad pod vlast Bavaraca, zatim Franaka i najzad »sve-tog rimskog carstva njemačke narodnosti«, nije doveo samo do novih društvenih promjena, već je naseljavanjem stanovništva s njemačkim go-vornim jezikom mijenjao i etnički lik koruškog prostora.

Tako se do 15. stoljeća formirala u Koruškoj nova etnička granica između njemačkog i slovenskog dijela pokrajine, granica koja se zadržala čitavo vrijeme, sve do svjesne, planske a time i nasilne germanizacije za posljed-njih sto dvadesetak godina. Slovensko-njemačka etnička granica bila je, prema tome, u Koruškoj još doskora u osnovi identična s onom s kraja srednjeg vijeka: na zapadu presijecala je Ziljsku dolinu (Gailtal) istočno od Šmohora (Hermagor) išla blinom Ziljskih Alpa do Beljaka (Villach), dalje između Vrpskog i Osojskog jezera grebenom sjeverno od Celovca na Svinju planinu (Saualpe) sve do Labota (Lavamünd), nastavljaajući se dalje kroz Štajersku. Za posljednjih pedeset i više godina ta se granica, međutim, pomakla u središnjem dijelu, na području Gosposvetskog polja, u smjeru Celovca, koji se tada uključio u germanizirani dio pokrajine. Dok je prostor sjeverno od označene nacionalne granice, kao posljedica srednjovjekovne kolonizacije, postao posve njemački, njemačko stanov-ništvo južno od spomenute linije živjelo je samo kao manjina, i to isklju-čivo viša socijalna klasa. Izuzetno, još manje je bilo njemačko, više-manje kompaktno područje u Kanalskoj dolini, koje je sad pod Italijom. Ostavljajući po strani srednjovjekovnu njemačku kolonizaciju Koruške, možemo poslije 1848. godine, a naročito od šezdesetih godina prošlog stoljeća, u koruškom prostoru slijediti više-manje nasilnu germanizaciju slovenskog stanovništva. Germanizacija se u tom razdoblju provodila uz pomoć sveukupnoga upravnog aparata i nadiranjem kapitalističkog dru-štva.

Slično kao i u drugih Slovenaca, nacionalno buđenje Koruških Slovenaca poprimilo je kulturni karakter. Istaći valja da je Celovec oko sredine prošlog stoljeća bio čak središnji slovenski kulturni centar. Još prije toga, 1848. godine, slovenski je pokret u Koruškoj poprimio izrazito

¹ *Bogo Grafenauer, Ustoličenje koroških vojvod, Ljubljana 1950.*

politički karakter, povezan s otporom protiv njemačkih nastojanja za uključivanjem Koruških Slovenaca u njemačku političku naciju. Čak i više od toga: Koruški Slovenac Matija Majar Ziljski postavio je 1848. godine, kao prvi u Slovenaca, zahtjev za ujedinjenjem svih Slovenaca u »Ujedinjenu Sloveniju«, što je značajno za opću povijest Slovenaca, a treba naglasiti da je postavljanje tog zahtjeva bilo samostalan politički čin Koruških Slovenaca.

U prvom redu treba istaknuti da je oko sredine prošlog stoljeća, kad je proces formiranja slovenskog naroda stasao u moderni nacionalni pokret, južna Koruška bila kompaktno naseljena Slovencima; izuzetak su činili isključivo gradski i trgovišni centri koji su, slično kao drugdje u današnjoj Sloveniji, imali njemačko obilježje. Kako revolucionarni program iz 1848. godine o udruživanju svih slovenskih pokrajina u »Ujedinjenu Sloveniju« nije ostvaren, slovenski je dio Koruške (južna Koruška) ostao sve do kraja Habsburške Monarhije politički odvojen od ostalih slovenskih pokrajina, pa su Koruški Slovenci tako živjeli kao manjina u granicama povijesno-feudalne krunske pokrajine Koruške. Pri tom je karakteristično da je rukovodeće njemačko liberalno građanstvo u drugoj polovici prošlog stoljeća smatralo cijelu Korušku njemačkom pokrajinom, a njemački element, koji je bio na vlasti, Slovencima nije priznavao svojstvo ravnopravnog partnera. Primjenjivanje članka 19. ustava iz prosinca 1867. godine, kojim su bila zajamčena prava naroda Austro-Ugarske Monarhije, također se u Koruškoj ograničavalo samo na najnužnije koncesije Slovencima na području školstva, a i to najčešće s namjerom, navoditi slovenskog učenika posredstvom slovenskog jezika da uči njemački jezik i da se osjeća pripadnikom njemačkog naroda. Mislimo pri tome na tzv. utrakvističku školu, u kojoj je s početka nastava bila na slovenskom, uz istodobno upućivanje učenika u njemački jezik; u višim razredima utrakvističke škole, međutim, prevladavao je njemački jezik. Daljnji jezički ustupak bio je dan Slovencima na području uprave i sudstva, jer je služenje slovenskim jezikom bilo bezuvjetno nužno da bi se mogli obavljati upravni i sudski poslovi u slovenskom dijelu pokrajine, mada je i ta koncesija bila ograničena na postavljanje pojedinih činovnika i sudaca, koji su znali slovenski, kako bi lakše kontaktirali s onim Slovencima koji još nisu naučili njemački. Dalje od ustupaka takve vrste nije se stiglo nikada, naprotiv, čak i ta *de facto* stečena prava, s vremenom su se sve više sužavala, već prema tome, koliko je zbog školskog sistema i općeg privrednog razvoja uznapredovalo znanje njemačkog jezika slovenskog stanovništva. Germanizaciju je trebalo da potpomaže i administrativna podjela južnog dijela Koruške na više političkih i izbornih kotara, čije su dijelove spajali s pretežno njemačkim područjima sjeverne Koruške, razumije se, namjerno, kako bi se onemogućivalo ili bar ometalo udruživanje i pojavljivanje slovenskog stanovništva u javnosti. Tako se dogodilo da su se Slovenci prvi i posljednji put udružili u značajniju političku cjelinu u vrijeme prije i za vrijeme poznatog plebiscita od 10. listopada 1920, kad je sva južna Koruška priključena zaokruženom plebiscitnom području.

Praksa, prema kojoj se administrativna podjela i sastav izbornih kotara na području južne Koruške nisu nikad podudarali s etničkom strukturom

pokrajine, održala se čak i poslije uvođenja općeg i jednakog izbornog prava 1907. godine, kad je na ostalom području zemlje ostvareno načelo određivanja izbornih kotara u suglasnosti s etničkim granicama. U to je vrijeme samo manji dio slovenske južne Koruške predstavljao samostalni izborni kotar, dok je, kako spomenusmo, veći dio Slovincima nastanjenog dijela pokrajine bio i dalje pridodat izbornim kotarima s njemačkim stanovništvom. Karakteristično je da vladajuća njemačka većina u pokrajini nije slovenskom stanovništvu nikad ni u načelu priznala pravo na samostalan nacionalni razvitak u političkom i kulturnom pogledu. U načelu i u praksi svaki je samostalni slovenski politički nastup smatrala antinjemačkom i antidržavnom subverzivnom akcijom, koja uopće nije autohtona, već unesena izvana, prvenstveno iz Kranjske. Već je 1863. godine prvom slovenskom zastupniku u pokrajinskoj skupštini, kad je spomenuo mogućnost da bi moglo, zbog neravnopravnog položaja stanovništva južne Koruške, doći do otcjepljenja, oduzet mandat, a zastupnik strpan u zatvor kao antidržavni agitator. U toku druge polovice stoljeća vlast je isto tako ometala i onemogućivala uvođenje slovenske nastave u osnovne škole. Potkraj Habsburške Monarhije stanje se čak toliko pogoršalo da se prilazilo hapšenju onih, koji bi pri kupnji voznih karata na željeznici zatražili karte na slovenskom jeziku. Karakteristično je i to da je privremeno, 1911. godine, zabranjena slovenska politička organizacija — Katoličko političko i privredno društvo za Slovence u Koruškoj.

Nastojanje slovenskog korušskog stanovništva da mu bude priznat samostalni nacionalni razvitak bilo je manje efikasno zbog malobrojnosti slovenske građanske klase, pa su se kao vođe slovenskog političkog pokreta javljali prvenstveno predstavnici nižeg slovenskog svećenstva, onemogućavajući svojim nastupanjem svaki pokušaj izbijanja slovenskog liberalnog krila u prve redove. Vrlo je uočljivo da su u to vrijeme liberalno usmjereni Slovinci i iz privrednih razloga prije ili kasnije prišli Nijemcima, otuđujući se i nacionalno i politički od vlastitog naroda. Posljedica toga i općih privrednih prilika bila je da je slovenski politički pokret imao seljačko-konzervativni karakter, pa se javljala i sve veća politička izoliranost tog pokreta u Koruškoj, gdje je cijelo vrijeme ustavnog razdoblja liberalno njemačko nacionalno građanstvo imalo apsolutnu većinu u koruškoj pokrajinskoj skupštini. Takav položaj slovenskog političkog pokreta nije se promijenio ni nakon pojave socijalne demokracije, koja nije za slovensko stanovništvo prihvatila nikakav nacionalni program, već je zapravo podupirala njemačka nacionalna stremljenja. Usprkos tome, stranka je svojim socijalnim klasnim programom privukla i slovenskog industrijskog i agrarnog radnika; posljednji su bili, zbog specifične agrarne strukture slovenskog dijela Koruške, naročito brojni. Karakteristično je da je austrijska socijalna demokracija svojim izvanjski neutralnim nacionalnim, a uistinu njemački uvjetovanim nastupanjem, taj partijski zahvaćeni dio Slovenaca načinila nacionalno dezinteresiranim. Zbog toga se, potkraj prvoga svjetskog rata i za vrijeme plebiscita, slovensko stanovništvo u Koruškoj svrstavalo u tri glavna politička tabora: glavnina (seljaštvo, sitno građanstvo i inteligencija) bila je u redovima Klerikalne slovenske stranke Katoličkog političkog i privrednog društva za Slovence u Koruškoj, priličan dio industrijskih i agrarnih

radnika privukla je austrijska socijalna demokracija, dok se imućniji seljak s denacionaliziranom buržoazijom našao u njemačkoj Liberalnoj stranci. Takva podjela nije doživjela promjenu ni u prvoj Republici Austriji.²

Prvi svjetski rat i koruški plebiscit 10. listopada 1920. godine

Zabranu političke djelatnosti, nakon izbijanja prvoga svjetskog rata, na području Habsburške Monarhije pratila su u Koruškoj hapšenja videnijih Slovenaca, među njima i aktivnoga slovenskog političara i narodnog zastupnika u bečkom parlamentu Franca Grafenauera.³ Kako je ustanovio Janko Pleterski, mogu se već u vrijeme balkanskih ratova 1912—1913. godine pronaći u dokumentaciji austrijskih vlasti svi elementi i karakteristike vala progona, koji se na početku prvoga svjetskog rata pojavio u Slovenaca, »što ukazuje na to da taj val nije bio improvizacija, nikla iz grozničavosti prvih ratnih tjedana, već je to predstavljalo pripremljen obračun«.⁴ Koruški Slovenci mogli su se za vrijeme prvoga svjetskog rata kao politički čimbenik pojaviti tek na početku 1918. godine, kad je njihovo javljanje bilo u prvom redu u vezi s poznatim pokretom u vezi s Majskom deklaracijom iz prošle godine, u kojoj je bila riječ o osnivanju jugoslavenske države. Karakteristično je da su koruške vlasti bile pažljivo na tragu slovenskim deklaracijskim izjavama, u vezi s osnivanjem jugoslavenske države, pa su u svibnju 1918. godine uopće zabranile svaku djelatnost u pogledu potpisivanja deklaracije. Odnosni dopis pokrajinskog predsjednika Koruške ukratko ponavlja više nego poučnu izjavu tadašnjeg predsjednika ministarskog vijeća Seidlera, kako »neće biti priključeni [...] jugoslavenskoj državi, ukoliko će ona biti uopće ikad ostvarena, nikakvi dijelovi austrijskog državnog teritorija, koji se nalaze na putu prema Jadranu (znači slovenske pokrajine! nap. aut.), koje su najtješnje povezane s njemačkim područjem. Bilo kakve agitacije u tom smislu — kaže se u dopisu — pogoduju isključivo huškanju jedne nacije protiv druge, trujući njihove međusobne odnose. Stoga valja — stoji u dopisu — u interesu države ograničiti takvu djelatnost svim raspoloživim zakonskim sredstvima.« Pokrajinski predsjednik naglasio je i to da treba skupove, koji podstiču na »huškanje«, bezuvjetno »onemogućiti«. Njemački koruški nacionalisti su, međutim, već prije izbijanja slovenskog deklaracijskog pokreta u pokrajini, odlučno ustali protiv osnivanja jugoslavenske države (u granicama ili van granica Monarhije, nap. aut.), izjasniviši se time za program, koji nije doveo samo do oružanih borbi za

² Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem (1848—1914), Ljubljana 1965; pregled je uzet iz studije istog autora otkucane na pisaćem stroju, a pohranjene u Institutu za nacionalna pitanja u Ljubljani (»Problemi manjinske zaštite u južnoj Koruškoj«, 1960).

³ Josef Lukán, Franz Grafenauer, Abgeordneter der Kärntner Slowenen. Na pisaćem stroju otkucana disertacija, podnesena Filozofskom fakultetu sveučilišta u Beču, Beč 1969. (promocija 1970. godine).

⁴ Usp. Janko Pleterski, Avstrija in Slovenci leta 1912—1913. *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, Ljubljana, 2/1975, 110—120.

slovenski dio Koruške poslije završetka prvoga svjetskog rata, već i do plebiscita 10. listopada 1920. godine, uzimajući u obzir sve njegove posljedice.⁵

U tom svjetlu valja vrednovati i sam plebiscit i njegove posljedice za slovenski živalj u Koruškoj, jer taj plebiscit predstavlja, nema sumnje, dosad najpresudniji čin u slovenskom koruškom prostoru, koji i danas ima odjeka u koruškoj političkoj stvarnosti i u postupcima njemačkih koruških nacionalista i njihovih raznoraznih organizacija prema slovenskoj manjini. Oni čak često tvrde, kako su Koruški Slovenci plebiscitnom odlukom odustali od svoje nacionalne pripadnosti u korist germanstva. U austrijskoj štampi možemo danas čak čitati, kako je plebiscitom »potvrđena geografska, etnološka (!) i privredna« granica Koruške (novine *Der Kammeradschaft*, 1, 1975).

Takvi tumači, razumljivo, izbjegavaju navođenje osnovnih komponenata, koje su dovele do poznate plebiscitne odluke. Prema njihovom mišljenju, Koruška se razvila u geografsku, političku, povijesnu, a prema mišljenju pojedinaca čak i u etničku cjelinu, što je i dovelo do poznatog plebiscitnog rezultata. Paralelno s tim pojavljuju se još od prošlog stoljeća tvrdnje o životnoj zajednici obiju nacionalnosti, njemačke i slovenske, u pokrajini, i to o životnoj zajednici, koju su tek u drugoj polovici 19. stoljeća počeli uznemiravati »Kranjci« slovenskim političkim pokretom i programom »Ujedinjene Slovenije«. Nalaze se čak i uvjeravanja njemačkih koruških nacionalista, kako se većina slovenskog stanovništva Koruške čak usprotivila takvim nastojanjima, štoviše: u godinama poslije plebiscita njemački su nacionalisti pronašli čak posebnu »vindišarsku teoriju«, prema kojoj se Korušci, koji govore slovenskim jezikom, u obrani od slovenskog pokreta, svjesno odriču vlastite nacionalnosti i postaju Nijemci.

To, međutim, znači da Koruški Nijemci ni za vrijeme plebiscita nisu bili svjesni pretežno slovenskog karaktera južne Koruške. Kao usporedba vrlo je karakteristično, kako su se Austrijanci lakše pomirili s ustupanjem južnog Tirola Italiji nego s prepustanjem južne Koruške (slovenskog dijela) Jugoslaviji (zapravo Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca). Pri tom su bili uvjereni da će se sačuvati južnotirolski njemački živalj i nakon stoljeća, otkako se nalazi u Italiji, dok bi Koruški Slovenci apsorbirali tamošnje Nijemce u jednoj ili dvije generacije, kao što objašnjava odnosna austrijska literatura.⁶ U prijeplebiscitnom propagandnom gradivu, zbog toga, s koruško-njemačke strane, ne nalazimo upozorenja da Koruška pripada germanskom svijetu, već je naglasak prvenstveno na drugorazrednim pitanjima. Prvenstveno je naglašavan pokrajinski regionalizam, zatim socijalna pitanja, spretno su iskorištavane porođajne muke nove jugoslavenske države (npr. krvavi događaji na Zaloškoj cesti u Ljubljani 1920. godine), isticano naprednije uređenje Republike Austrije u poređenju s konzervativnom Kraljevnom Srba, Hrvata i Slovenaca, privredna ovisnost Celovečke kotline o njezinom centru Celovcu, s naglašavanjem teze o privrednoj cjelovitosti pokrajine, a prilično jako djelovalo je i to

⁵ *Tone Zorn*, Nacistični Volkstag v Celovcu in gibanje za majniško deklaracijo na južnem Koroškem, na i. mj., 2/1969, 102-3.

⁶ *Kärntner Tageszeitung*, Klagenfurt, 27. II 1969; *Tone Zorn*, Tradicija plebiscitnih bojev in njeni nosilci. *Dialogi*, Maribor, 10/1970, 675-6.

što je, u suprotnosti s Jugoslavijom, u Austriji bilo dokinuto obavezno služenje u vojsci (to je njemačka koruška propagandna djelatnost i te kako iskoristila), a naročito je isticana garancija nacionalnih prava Slovenaca, ukoliko će glasati za Austriju. Pojedini primjeri: plebiscit ne predstavlja nacionalnu borbu, Slovencima se jamči upotreba vlastitog jezika u školi, u uredima i u javnom životu već na temelju odredaba mirovnog ugovora s Austrijom; u prošlosti »Koruški Slovenci nisu bili istrebljivani, u slobodnoj Republici Austriji bit će utoliko manje prilike da ih netko istrebljuje i progoni«, Jugoslavija je zemlja zatvora i lanaca, dok je budućnost Slovenaca u Austriji, a nipošto u Kraljevini SHS. Jedan od takvih letaka isticao je »kako pri glasanju nije riječ o nacionalnom pitanju«, znači, nipošto o pitanju, o kojem bi se glasači morali upravljati prema svojoj nacionalnoj opredijeljenosti, već samo o pitanju državne pripadnosti. Naposlijetku, letak je završavao usklikom: »Slovinci, Slovenke! Zadržimo se u Koruškoj! (kao da bi se trebalo u protivnom slučaju seliti!). Vidjet ćete da ćemo nadživjeti i Slovence u Kranjskoj!« Značajno je i to što su pri raspadu Habsburške Monarhije Koruški Nijemci očekivali da će južni dio pokrajine zaposjesti upravno i vojnički Narodna vlada za Sloveniju iz Ljubljane. Neodlučnost slovenskog građanstva, povezana s još nekim međunarodnim okolnostima (nesređeni vanjskopolitički položaj Jugoslavije, protivljenje Italije da se osnuje nova država i sl.), dala je njemačkom građanstvu, kome se priključila i austrijska Socijaldemokratska stranka, vremena da se pripremi za oružanu borbu radi uspostavljanja južne granice Njemačke Austrije (tako se u ono vrijeme zvala prva Republika Austrija) duž bila Karavanki. Pri tom je stranka zaničevala da je plebiscit odluka nacionalnog karaktera, tvrdeći kako je nacionalna pripadnost stanovništva bez ikakve važnosti, jer je riječ isključivo o izboru između dva oblika državnog uređenja, između republike i kraljevine, pri čemu mora proletarijat, razumljivo, glasati u korist naprednije zemlje. Nakon plebiscita njena je štampa tumačila, kako je izbor »između države, koja je rukovođena monarhistički, i između republike, kojoj je kamen-temeljac položila naša stranka, bila razmjerno laka; tome je mnogo pridonijelo i to što je pretežan dio naših članova stranke u Koruškoj pripadao njemačkoj kulturnoj zajednici. Tako se stranka, iz spomenutih razloga, svom snagom založila za izvršenje zadatka: spriječiti privrednu i političku diobu Koruške, čime je bila već unaprijed određena i granica velike njemačke republike«. U stvarnosti socijaldemokratska agitacija bila je, zbog suprotnosti slovenskoj koruškoj građanskoj politici, u socijalnom, političkom i privrednog pogledu privlačnija od jugoslavenske monarhije, koja je bila privredno i socijalno mnogo zaostaliya, obećavajući tek nacionalnu ravnopravnost. I upravo je to pri plebiscitu odlučno utjecalo ne samo na njemačkog, već i na slovenskog prosječnog glasača.

Nakon rasula stare monarhije u Koruškoj je osnovano povjerenstvo Narodnog vijeća za Sloveniju sa sjedištem u Celovcu. Slovenci su, osim toga, u nekim mjestima uzeli vlast u svoje ruke, mada se ta vlast nije mogla posvuda i održati. Izuzetak je predstavljala prvih dana studenog svakako dolina Mežice, gdje se pri rasulu Habsburške Monarhije rasplamsalo i revolucionarno raspoloženje tamošnjeg proletarijata (plastičan prikaz toga zbivanja nalazimo u romanu »Požganica« Lovre Kuhara — Prežihova

Vóranca). Da bi ugušilo nemire, tamošnje je njemačko građanstvo zatražilo pomoć iz Celovca. Taj poziv i nemiri bili su uzrok što je tih dana osnovano slovensko Narodno vijeće za dolinu Mežice pozvalo u pomoć dobrovoljce iz Celja i Slovenj Gradeca, koji su nakon 6. studenog 1918. zajedno s domaćim borbicima, pod vodstvom Franje Malgaja, vojnički zaposjeli dolinu. Narednih dana slovenski su dobrovoljci ušli i u Podjunu. Još prije toga (2. studenog), Slovenci su preuzeli vlast u Borovljama i u još nekoliko općina, npr. u Šentjakobu, u Rožu i na Brdu u Ziljskoj dolini. Ipak, slovenska vlast u Rožu i u Ziljskoj dolini nije bila toliko čvrsta kao u Mežiškoj dolini. Stanje se privremeno poboljšalo tek oko sredine studenog, kad su u Korušku pristigli dobrovoljci iz Gorenjske pod vodstvom majora Lavriča. Ipak, i ta pomoć, kao što se uskoro i pokazalo, nije bila dovoljna, jer su slovenski dio Koruške sve do Drave zaposjele tek malobrojne vojne snage. S one strane te rijeke Malgajevom je zaslugom bio u slovenskim rukama jedino Velikovec s okolicom.

Nedovoljna jugoslavenska vojnička zaposjednutost dijela Koruške južno od Drave dovela je potkraj prosinca 1918. na području Roža do njemačkog napada na slovenske položaje, pa su Nijemci zaposjeli dio te doline, dok sličan napad na području Velikovca nije urodio plodom. Sam njemački napad ne bi ostavio tako sudbonosne posljedice da se nije umiješao član američkog vojnog izaslanstva u Beču, Sherman Miles, ponudivši svoje dobre usluge pri određivanju buduće demarkacijske linije u Koruškoj. Danas nam je poznato da je do Milesove misije u Štajerskoj i u Koruškoj došlo prvenstveno pod utjecajem njemačkog partnera; pristupačni su nam dokumenti, koji ukazuju na to da je Miles pod austrijskim utjecajem prihvatio prijedlog o određivanju buduće austrijsko-jugoslavenske granice na Karavankama. Posljedica Milesove misije bila je da su Amerikanci na Pariskoj mirovnoj konferenciji prihvatili njegove sugestije i odustali od dotadašnjeg prijedloga o austrijsko-jugoslavenskoj granici u Koruškoj tokom rijeke Drave.

Potkraj travnja 1919. (27. travnja), jugoslavenska je strana pokušala ispraviti ono u čemu je bila zakasnila. Slovenska vojska u Koruškoj počela je tog dana svoju nedovoljno pripremljenu ofenzivu, pa se napad na njemačke položaje pretvorio u potpuni poraz jugoslavenskih ratnika. U tim borbama — Nijemci ih nazivaju »koruške obrambene borbe« — Nijemcima je čak uspjelo zaposjesti cjelokupnu južnu Korušku i probiti se u blizinu Slovenj Gradeca. U tim borbama junački je poginuo Franjo Malgaj. Preokret je nastao tek nakon ofenzive regularne jugoslavenske vojske između 28. svibnja i 4. lipnja 1919. Redovna jugoslavenska vojska (ne više naoružani odjeli ljubljanske vlade) zaposjela je i Celovec, ali se morala na pritisak velikih sila već u toku srpnja povući.

Usporedo s tim borbama o koruškom se pitanju raspravljalo na Pariskoj mirovnoj konferenciji. Na njoj su se predstavnici četiriju velikih sila (Sjedinjene Države Amerike, Velika Britanija, Francuska i Italija) sporazumjele da će provesti plebiscit na području Celovečke kotline, čime su u biti pristale na teze njemačkog korušskog partnera o privrednoj cjelovitosti južnokoruškog prostora. Područje, koje je dolazilo u obzir za plebiscit, kasnije su, prema zaključku velikih sila, razdijelili na dva dijela, na jugu na plebiscitnu zonu A, koja je bila pod upravom Jugoslavije, a

na sjeveru na zonu B, kojom je zajedno s Celovcem upravljala Austrija. U isto je vrijeme Ziljska dolina bez plebiscita pripala Austriji, a isto tako Jugoslaviji Jezersko i Mežiška dolina, dok je Italiji pripala Kanalska dolina. Donesen je zaključak da će plebiscit biti proveden tri mjeseca poslije stupanja na snagu mirovnog ugovora s Austrijom, pa ako će glasanje u zoni A povoljno ispasti za Jugoslaviju, bit će tri tjedna kasnije proveden plebiscit i u zoni B. Nadzor nad upravom obiju plebiscitnih zona prepusten je posebnoj međusavezničkoj komisiji četiriju velikih sila. Komisija je imala i zadatak nadgledati tok i rezultat plebiscita. Po jedan predstavnik Jugoslavije i Austrije stekli su pravo prisustvovanja na onim sjednicama komisije, na kojima se raspravljalo o njihovim plebiscitnim zonama. Glasačko pravo, dalje, stekli su svi oni koji su imali stalan boravak na plebiscitnom području 1. siječnja 1912. godine.

Spomenute odredbe definitivno su prihvaćene potpisivanjem austrijskog mirovnog ugovora u Saint-Germainu, 10. rujna 1919. godine (otuda i naziv senžermenski mirovni ugovor).

Prilikom podjele južnog dijela Koruške u dvije plebiscitne zone, njemačka je strana na plebiscitnom području uživala niz pogodnosti u usporedbi sa slovenskom, jer je u zoni B i dalje držala iste punktove vlasti, koje je imala prije. Slovenska, odnosno jugoslavenska uprava, međutim, mogla je na koruškome području doći do izražaja jedino kao nova vlast, koja se nije oslanjala na dotada uhodani aparat, jer je on, tako reći u cijelosti, otkazao suradnju, pa se umjesto njega morao stvarati novi. U suprotnosti sa zonom B, gdje su i dalje djelovale dotadašnje stranke, s izuzetkom Katoličkog političkog i privrednog društva za Koruške Slovence, u zoni A bilo je, zbog očuvanja političkog mira, zabranjeno djelovanje i njemačkih i slovenskih političkih stranaka. Izuzetak su predstavljale pojedine dotadašnje socijaldemokratske organizacije, priključene centrali u Celovcu. Do održavanja plebiscita te su organizacije, u nedostatku ostalih njemačkih organizacija, zahvatile čak veći dio protivnika jugoslavenskog rješenja, uključujući se u antislovensku agitaciju celovačkih krugova. Kao protivnjera socijaldemokratskim organizacijama bilo je u plebiscitnoj zoni A dopušteno u određenom obimu djelovanje Jugoslovenske socialdemokratske stranke, koja je radi toga osnovala posebni odbor; troškove tog odbora snosila je pokrajinska vlada za Sloveniju.

Političku vlast u plebiscitnoj zoni A, poslije svibanjske ofenzive 1919, držalo je vanpartijsko Narodno vijeće za Korušku. U vijeću su bile, uz generala Rudolfa Maistra i viđenih Koruških Slovenaca, zastupljene i sve tri političke stranke iz ljubljanske vlade: klerikalna Vseslovenska ljudska stranka, liberalna Jugoslovenska demokratska stranka i radnička Jugoslovenska socialdemokratska stranka. Narodno vijeće imalo je u svojim rukama i pripreme za plebiscit.

Na austrijsko-njemačkoj strani osnovano je u propagandne svrhe posebno tijelo, Kärntner Heimatdienst, koje je bilo u vezi sa sličnim organizacijama u Njemačkoj. Hans Steinacher, osnivač Kärntner Heimatdiensta, kasnije je priznao velikonjemački karakter i usmjerenost te organizacije.⁷ Takav karakter Heimatdienst je sačuvao i kasnije, kad je promijenio

ime u Kärnter Heimatbund i u promijenjenim okolnostima sve do priključenja Austrije nacističkoj Njemačkoj u ožujku 1938. godine a i poslije toga.

Pri ocjenjivanju austrijske plebiscitne pobjede literatura na njemačkom jeziku češće naglašava da je Jugoslavija pobijeđena plebiscitom, mada je više od godinu dana upravljala zonom A. Pri tom ta literatura ne uzima u obzir to da je jugoslavenska strana, nasuprot Austrijancima u zoni B, morala tu upravu tek odrediti i ostvariti. Isto tako ta literatura ne uzima u obzir da se u toku ljeta 1920, nakon dolaska međusavezničke plebiscitne komisije (članovi su bili predstavnici Velike Britanije, Francuske i Italije, a Sjedinjene Države Amerike nisu iskoristile to pravo), položaj jugoslavenske uprave u zoni A posve izmijenio: ne samo da je nadzor tog područja pred plebiscit u cijelosti prešao na međusavezničku plebiscitnu komisiju, već je Italija — kao član komisije — i dalje u cijelosti držala stranu Austrijancima. Nakon dolaska međusavezničke komisije, zona A podijeljena je na više glasačkih kotara (distrikata), kojima su bili na čelu predstavnici tih velesila, dok je u isto vrijeme bio poništen niz mjera jugoslavenske uprave, npr. nadzor države nad veleposjedima, odluke sudova i slično. što je sve objektivno slabilo povjerenje u jugoslavensku upravu i u ishod plebiscita. Ipak, najteži je udarac uslijedio, kad je mjesec dana prije plebiscita otvorena demarkaciona linija između obje plebiscitne zone. Posljedica je bila ne samo živahnija propagandna djelatnost koruško-njemačke strane, već i podmićivanje glasača materijalnim dobrima da bi glasali u korist ostajanja slovenskog dijela Koruške u Austriji. Isto se tako propagandni aparat Kärntner Heimatdiensta iz plebiscitne zone B preselio u zonu A. Dokumentacija pokazuje da je austrijsko-njemačka strana raspolagala za propagandu znatno većim novčanim svotama od Jugoslavena, što je, razumljivo, utjecalo na propagandnu djelatnost. Austrijsko-njemačka propaganda je s jedne strane na riječima jamčila slovenskom stanovništvu nacionalna prava u austrijskoj državi, a s druge je svračala pažnju na socijalnu, naprednu i demokratsku Republiku Austriju nasuprot reakcionarnoj jugoslavenskoj monarhiji. Taj politički moment bio je, uz naglašavanje privredne važnosti Celovca kao glavnog tržišta za južnokoruškog seljaka i utjecaj austrijsko-njemačke socijalne demokracije, jedan od odlučnih faktora za ishod plebiscita, mada se plebiscit usprkos svemu tome završio tek s malom razlikom u korist Austrije. Tako je 10. listopada 1920. glasalo za Jugoslaviju na području zone A 15.279 ili 40,96% glasača, dok je za Austriju glasalo 22.025 ili 59,04% glasača (prema austrijskim podacima popisa stanovništva 1910. godine bilo je na plebiscitnom području 70% stanovništva, koje je slovenski jezik upisalo kao jezik sporazumijevanja, dok je uistinu takvog stanovništva bilo 90%). Slovenska je publicistika kasnije doduše upozoravala na niz nepravilnosti u provođenju plebiscita, ali se postavlja pitanje, jesu li te nepravilnosti, kojima je očito kumovala naročito Italija, bile od odlučnog značenja za austrijsku plebiscitnu pobjedu.

Valja naglasiti da je na području plebiscitne zone A južno od Drave glasalo za Jugoslaviju 10.415 ili 50,8%, a za Austriju 10.092 ili 49,2% glasača, zajedno s tri susjedne općine sjeverno od Drave (na Gurama/Sattnitz), međutim, to je područje skupilo 11.229 glasača ili 51,7% svih onih, koji su glasali za priključenje Jugoslaviji. Nakon plebiscita jugo-

slavenska je vlada doduše zahtijevala priključenje toga dijela plebiscitnog područja Jugoslaviji, ali velike sile nisu pristale na podjelu plebiscitnog područja između Austrije i Jugoslavije, mada je do takve diobe došlo poslije sličnog plebiscita u Šleziji između Njemačke i Poljske.⁸

Koruški Slovenci u senžermenskoj Austriji

Spomenusmo već da je plebiscit od 1920. godine za Koruškog Slovenca do danas najsudbonosniji događaj u povijesti. Dok su sve do kraja prvoga svjetskog rata Slovenci ipak boravili u istoj zemlji, mada u različitim krunskim pokrajinama — izuzetak su predstavljali jedino Mletački Slovenci u Italiji i Prekomurci u ugarskom dijelu Habsburške Monarhije — sad se položaj Koruških Slovenaca bitno izmijenio, jer su poslije plebiscita potpali pod nacionalno jedinstvenu državu s nešto manjina na rubnim dijelovima i u Beču: Slovenci u Koruškoj i Štajerskoj, Hrvati, Mađari u Gradišću i Česi u Beču. Od tog vremena sav njihov život teče u granicama Republike Austrije, a kasnije Trećeg Reicha pa je prema tome posve odijeljen od razvitka ostalih dijelova matičnog naroda u Jugoslaviji i u Italiji. Vrijeme neposredno nakon plebiscita znači za Koruškog Slovenca razdoblje pojačanog pritiska njemačkog građanstva na manjinu, pritiska, koji se prema podacima austrijske literature, može označiti karakterističnim istupanjem »pograničnog germanstva«.⁹

Vidljiv trag takve djelatnosti nosi na sebi sve do Anschlusa, tj. do priključenja Austrije nacističkoj Njemačkoj u ožujku 1938. godine, pa i poslije tog datuma (bar do proljeća 1942), djelovanje plebiscitnog Heimatdiensta i njegova nasljednika Kärntner Heimatbunda, organizacije koja uskoro postaje isključivim oruđem koruškoga njemačkog nacionalističkog građanstva. *Koruški Slovenec*, glasilo slovenske manjine, 12. prosinca 1923, gotovo je proročanski označio ljude oko Heimatdiensta kao »koruške Hitlerle«. Tako je organ te manjine već tada tu antislovensku organizaciju dovodio u vezu s Hitlerovim nacionalsocijalizma, što valja prihvatiti kao upozorenje, dosta rano doduše, ali koje se može kao točno prihvatiti od tridesetih godina. Još prije toga, iste su novine objavljivale napise o njemačkom nacionalnom fašizmu u Koruškoj, nazivajući tako nacionalističke postupke koruškog građanskog staleža prema manjini.¹⁰ Prve godine nakon plebiscita protekle su u znaku osvećivanja njemačkoga koruškog nacionalizma onim Slovencima, koji su se pri plebiscitu koristili međunarodnopravno zagarantiranim pravom na nacionalno sa-

⁸ O plebiscitnoj problematici vidi zbornik: *Koruški plebiscit* (ur. Janko Pleterski, Lojze Udě, Tone Zorn), Ljubljana 1970; *Janko Pleterski*, *Progresivne težnje med Slovenci na Koruškem*, u: *Ivan Régent — dr. Janko Pleterski — Ivan Kreft, Progressivna Slovenija, Trst in Koruška*, Murska Sobota 1964, 83–98; *Tor e Ferenc — Milica Kacin-Wobinz — Tone Zorn*, *Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918–1945*, Ljubljana 1974, 132–148.

⁹ Usp. *Michael Siebert*, *Randdeutschen, Neues Forum*, Wien, prosinac 1972, 35–7.

¹⁰ *Tone Zorn*, *Odnos avstrijskega delavskega gibanja do slovenskega vprašanja na Koruškem med plebiscitom in letom 1925*, u: *Revolucionarno čelavsko gibanje v*

moopredjeljenje. Nizali su se napadi i rastjerivanja slovenskih kulturnih priredaba; zapaženo je bilo čak ubistvo istaknutog Koruškog Slovenca (Valentina Limpela). Njemačka nacionalistička štampa cijelo je vrijeme postojanja prve Republike Austrije označavala nacionalno svjesne Slovence kao izdajnike i iredentiste, a slične se glasine sporadično ponovo javljaju i nakon drugoga svjetskog rata. Politiku njemačkog nacionalizma prema slovenskoj manjini još je 25. studenog, dakle odmah nakon provedenog plebiscita, iznio tadašnji upravljač pokrajine Koruške dr Arthur Lemisch na sjednici pokrajinske skupštine. Izjavio je, kako »raspoložemo vremenom samo jednog ljudskog života da povratimo one koji su zavedeni (tj. one Slovence, koji su glasali za sjedinjenje s većinom matičnog naroda u Jugoslaviji, nap. aut.); u roku jedne generacije taj odgoj treba da bude završen. To neće moći postići vlasti i vlade, tu brigu treba uzeti na sebe sam koruski puk: dom, škola i crkva moraju sudjelovati u tom liječenju [. . .]. Posredstvom njemačke kulture i koruske dobronamjernosti ostvarit ćemo to djelo, ukoliko će škola i crkva učiniti što treba.«¹¹ Plebiscitom su Koruški Slovenci izgubili niz dotadašnjih jezičkih prava: vlasti su uvele njemački jezik kao jedini jezik u upravi i saobraćanju slovenskih ustanova s njima, uvele isključivo njemačke matične knjige; u to su doba uklonjeni i svi dvojezični (njemačko-slovenski) natpisi s oznakama mjesta i ostali javni natpisi. Prema međunarodnom pravu, senžermenskim je mirovnim ugovorom Koruškim Slovincima bio zagarantiran niz jezičnih i nacionalnih prava, ali je pitanje manjinske zaštite ostalo i dalje otvoreno za cijelo vrijeme prve Republike Austrije. U tom pogledu morao je predsjednik koruske zemaljske vlade Hans Sima još u početku svibnja 1973. godine naglasiti kako u vrijeme senžermenske Austrije nisu za Korušku prihvaćene nikakve mjere koje bi omogućavale istinsku manjinsku zaštitu (»Es ist bekannt und Tatsache, dass nach erfolgten Volksabstimmung am 10. Oktober 1920 in der Ersten Republik der slowenischen Minderheit gegenüber keine auf einen echten Minderheitenschutz abziehenden Leistungen erbracht werden.«¹²) Činjenica je da je slovenska politička organizacija izišla iz plebiscita razbijena, a obnovljena je tek 1921. godine, kad se Katoličko političko i privredno društvo, promijenivši ime, nazvalo Političko i privredno društvo za Slovence u Koruškoj. Bez obzira na to, uslijedila je vrlo brza konsolidacija društva, pa je politička organizacija Slovenaca za cijelog ustavnog razdoblja na izborima za pokrajinsku skupštinu dobivala od devet do blizu deset tisuća glasova i redovito imala dva zastupnika u pokrajinskoj skupštini Koruške.

Na jedini pokušaj rješenja slovenskog pitanja nailazimo u godinama 1925–1930. Riječ je o zamisli rješenja manjinskog pitanja tzv. kulturnom autonomijom za slovensku zajednicu. U pitanju je bio prijedlog, izrađen prema tadašnjem rješenju manjinskog pitanja u Estoniji, s tim što je u Koruškoj bio opterećen nizom novih, za manjinu negativnih, odredaba, tako da je uskoro sve svedeno samo na manjinsko školsko pitanje, i to djelomično slično rješenju tadašnje pruske vlade za dansku i poljsku manjinu u Njemačkoj. U granicama kulturne autonomije vlasti su na-

¹¹ *Kärntner Landmannschaft*, Klagenfurt, 15. XII 1920, br. 83.

¹² *Kärntner Tageszeitung*, Klagenfurt, 3. V 1973, br. 110.

mjeravale uvesti naročiti narodnosni katastar za slovensku manjinu, samo što bi upis u taj katastar, protivno estonskoj praksi, bio isključivo uvjetovan subjektivnom izjavom pojedinca, bez obzira na objektivne činjenice, kao što su: rod, podrijetlo, materinji jezik i slično. Svi u katastar upisani predstavljali bi kulturne i mjesne školske općine, a njihov bi zajednički organ bio slovensko narodno vijeće u Celovcu. Trebalo bi da postoje i slovenske osnovne škole, koje bi potpadale pod kompetenciju kulturne autonomije. Tom planu kulturne autonomije Slovenci su imali više načelnih i bitnih prigovora i dopuna, prvenstveno zbog namjere uvođenja isključivo subjektivnog principa pripadanja pojedinca određenoj nacionalnosti, a zatim i na školskom području, jer bi, prema planu, u Koruškoj i dalje postojalo već ograničeno urakvističko školstvo za one slovenske učenike, čiji roditelji ne bi bili upisani u narodnosni katastar. Manjina ne bi nad tim školama imala nikakve kompetencije. Germanizatorski karakter toga dijela nacрта je, prema tome, upravo očit. Sve u koruškoj pokrajinskoj skupštini predstavljene većinske stranke predložile su 1927. godine taj nacrt kulturne autonomije kao zakonsku osnovu za raspravu u koruškoj pokrajinskoj skupštini, ali se uskoro pokazalo da je taj prijedlog bio u prvom redu taktički potez, zamišljen kao vanjska pomoć njemačkoj manjini u Jugoslaviji u povodu tadašnjih parlamentarnih izbora. Stoga nimalo ne čudi da su predlagateljice zakonske osnove za kulturnu autonomiju slovenske koruške zajednice 1929. godine prekinule daljnje razgovore s manjinom o kulturnoj autonomiji, a krivnju za to prebacile na Koruške Slovence, izjavljujući da neće prihvatiti silom nametnuta im rješenja, mada je manjina dotada već prihvatila niz odredaba zakonske osnove, uz ostalo i onu o subjektivnom principu nacionalne pripadnosti. Tridesetih godina, za vrijeme fašistoidnog Dollfuss-Schuschniggova režima, bili su doduše nastavljeni daljnji pregovori o uređenju koruškog manjinskog pitanja, mada je sve ostajalo kako je bilo, štoviše, ravnatelj za sigurnost u Koruškoj zabranio je 1936. godine u *Koruškom Slovincu*, glasilu manjine, tiskati slovenske nazive slovenskih koruških mjesta, pa je otada organ manjine sveukupno nazivlje južnokoruških slovenskih mjesta morao tiskati dvojezično, na njemačkom i slovenskom. U suglasnosti s općom politikom režima moralo je prestati s radom i Političko i privredno društvo za Slovence u Koruškoj, pa je manjina tek krajnjim naporom uspjela sačuvati svoju središnju kulturnu organizaciju (Slovenski prosvjetni savez), koja je tada preuzela predstavljanje manjine, sve do nacističkog napada na Jugoslaviju u travnju 1941. godine. U toku godina 1933–1938. obnovljeni su, doduše, razgovori slovenske manjine s predstavnicima austrijske vlade o uređenju manjinskog školskog pitanja, ali je to pitanje ostalo otvoreno, dijelom i zbog priključenja Austrije nacističkoj Njemačkoj 1938. godine.¹³

Opći društveni razvitak Austrije poslije 1930. godine nailazio je na odjek i među slovenskom manjinom. Bio je očit već 1930. godine, naročito u povodu zahtjeva dijela mlađega slovenskog svećenstva da Slovenci na izborima te godine svjesno glasaju za Kršćansko-socijalnu stranku. Na zboru povjerenika Političkog i privrednog društva za Slovence u

¹³ Odnosi se na problem kulturne autonomije, usp., uz ostalo, *Tone Zorn*, Kulturna avtonomija za koruške Slovence in nemška manjšina v Sloveniji med obema svetovnjima vojnama. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 1974, sv. 3–4, 347–366.

Koruškoj taj je prijedlog prošao u listopadu iste godine tek s nekoliko glasova većine. Tom prilikom nije, doduše, došlo do rascjepa u slovenskom političkom pokretu, ali je nastala definitivna podvojenost u političkom uvjerenju, jer su napredno i demokratski usmjereni Slovenci počeli tražiti nova rješenja, uz ostalo i u redovima Komunističke partije Austrije. I upravo u tim zbivanjima naziru se počeci onih usmjerenja Koruških Slovenaca, koja su dovela, u vezi s razvitkom u središnjoj Sloveniji za vrijeme narodnooslobodilačke borbe, do novih pogleda na slovensko pitanje i na formiranje novoga, naprednog krila u slovenskoj manjini.¹⁴

Priključenje Austrije nacističkoj Njemačkoj i antinacistička borba Koruških Slovenaca

Priključenje Austrije nacističkoj Njemačkoj bilo je presudno ne samo za austrijsku državu, već i za sveukupni slovenski narod. Otada počinju poprimati definitivni oblik sve ona pangermanska nastojanja, koja su nam poznata već iz vremena prve Republike Austrije, a Koruške Slovence odvaja od ostaloga slovenskog naroda, uz ostalo, što su oni, Korušci, prvi na udaru njemačkog nacizma, i to u obliku posebne, koruške varijante.

Priključenjem Austrije nacističkoj Njemačkoj (Anschluss), 13. ožujka 1938. godine, ukinute su sve zaštitne manjinske odredbe, koje Austrija nije nikad do kraja ostvarila, ali ih je barem pravno priznavala. Zato je dr Janko Tischler, predsjednik Slovenskog prosvjetnog saveza, morao na godišnjoj skupštini te središnje slovenske kulturne organizacije, u prosincu 1938, naglasiti da valja sveukupni »život slovenske manjine« i svu njezinu dotadašnju borbu za poboljšanje položaja koruškog slovenstva označiti isključivo kao »bezgranično odugovlačenje« austrijskih vlasti, bez istinskih uspjeha. Ako, međutim, ta konstatacija vrijedi za položaj Slovenaca u prvoj Republici Austriji, moramo za vrijeme neposredno nakon Anschlusa reći da se tada počinju ostvarivati sva ona nastojanja za uništenjem Slovenaca u Koruškoj, što je primjetno sve od plebiscita 1920. godine nadalje. Istina, nacisti su se morali iz vanjskopolitičkih razloga sve do travnja 1941. obuzdavati pri »rješenju« slovenskog pitanja, čemu su bila svakako razlog nastojanja Trećeg Reicha da privuče Jugoslaviju među sile Osovine Berlin-Rim. Tako su, razumljivo, brojni pothvati, koje su nacisti aktualizirali tek nakon napada na Jugoslaviju, morali čekati na pogodnije vrijeme. Ono je, kao što je poznato, nastupilo poslije nacističke okupacije dijela Slovenije i uopće jugoslavenskog teritorija u travnju 1941. Ponašanje u vanjskoj politici ujedno objašnjava zašto su nacisti usprkos planskim diskriminacijama protiv slovenske

¹⁴ Odnosi se na Slovence u prvoj Republici Austriji, usp. *Tone Zorn*, *Koruški Slovenci v letih 1920–1930*, u: *Koruški plebiscit*, Ljubljana 1970; *isti*: *Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo*, *Vestnik koruških partizanov*, Ljubljana 1972, br. 2, 1–30; *Lojze Udč*, *Po plebiscitu 10. oktobra 1920* – *Kärntner Heimatdienst*, *Heimatbund*, u: *Zbornik Koruške*, Ljubljana 1959, 73–9; *Janko Pleterski*, *Progressivne težnje med Slovenci na Koruškem*, cit. djela; *Tone Ferenc* – *Milica Kacin-Wobinz* – *Tone Zorn*, *Slovenci v zamejstvu*, nav. dj., 148–164; *Theodor Veiter*, *Die slowenische Volksgruppe in Kärnten*, Wien-Leipzig 1936.

zajednice sve do napada na Jugoslaviju dozvolili djelovanje Slovenskog prosvjetnog saveza i to, zašto je Hitler zabranio proslavu dvadesetogodišnjice koruškog plebiscita 1940. godine, mada su nacisti zabranu opravdavali ratnim prilikama, koje ne dozvoljavaju slične proslave.¹⁵ Taktičnost te mjere potvrđuje i to što su nacisti cijelo vrijeme nakon Anschlusa naglašeno gajili tradiciju koruških plebiscitnih borbi i čak osnovali posebnu organizaciju koruških plebiscitnih boraca, tzv. Kammeradschaft der Abwehrkämpfer. Sve ukazuje i na to da je upravo iz sredine te organizacije, koja je bila nakon pobjede nad nacizmom doduše zabranjena, nakon potpisivanja austrijskog državnog ugovora 1955. godine proizašao današnji Kärntner Abwehrkämpferbund, društvo koje se organizaciono ubraja u članove današnjeg Kärntner Heimatdiensta.

Ali odnos nacističkog režima prema slovenskoj zajednici naročito simbolično obilježava uključivanje dotadašnjeg Kärntner Heimatbunda u nacističku stranku. Nije slučajno, poslovni tajnik te organizacije, Alois Maier-Kaibitsch, postao član prve koruške nacističke stranke, a 1941. godine tadašnji Gauleiter Koroške, dr Friedrich Rainer, čak udružio u Maier-Kaibitschevim rukama sve narodnopolitičke referate u pokrajini. Prvi progoni Slovenaca u Koroškoj uslijedili su odmah nakon nacističkog preuzimanja vlasti. Među uhapšenima bio je i Vinko Poljanec, dugogodišnji slovenski zastupnik u pokrajinskom vijeću, koji je još iste godine umro od posljedica hapšenja. Ali to je bio tek početak. Uskoro su bili protjerani i predsjednik i potpredsjednik Slovenskoga prosvjetnog saveza, a maltretiranje je Slovenaca naročito ojačalo poslije nacističkog napada na Jugoslaviju, kad je otjerano u zatvore više desetina viđenih Koruških Slovenaca. Godinu dana kasnije uslijedio je nakon tih i takvih »zahvata« i pokušaj genocidnog istjerivanja Koruških Slovenaca iz domovine.

O nacističkim postupcima s Koruškim Slovencima poslije Anschlusa svjedoči, nadalje, prihvaćanje tzv. »vindišarske« teorije u službenoj politici režima prema manjini. Prema toj teoriji, valjalo je slovenske Korošce dijeliti na dvije međusobno odvojene grupe, na tzv. »domovini« (tj. Koroškoj i germanstvu) vjerne »vindišare-Windische« i na »nacionalne Slovence«, tj. na onaj dio slovenskog puka u Koroškoj, koji vodi aktivnu borbu za nacionalnu ravnopravnost. Počeci »vindišarske teorije« padaju u drugu polovicu dvadesetih godina ovog stoljeća, a vrijeme kad se predlagalo uređivanje položaja slovenske zajednice kulturnom autonomijom, a s namjerom da se prijedlog kulturne autonomije ograniči na što uži krug slovenskog stanovništva, jer prema toj teoriji »Windische« ne žele biti Slovenci i u svakom se pogledu priklanjaju njemačkom koruškom nacionalizmu. Ipak, sve do Anschlusa najavljena je »teorija« ostala privatnom tezom raznoraznih njemačkonacionalnih koruških organizacija, među ostalima posebice Kärntner Heimatbunda i njegovih suputnika. Nakon Anschlusa ona postaje upotrebljivim diskriminacijskim sredstvom nacističkog režima prema Koruškim Slovencima. To se osobito ispoljilo pri popisu stanovništva 1939. godine, kad su koruški nacisti, uz tadašnje izjašnjavanje o pripadnosti stanovništva njemačkom odnosno

¹⁵ *Kärntner Landes-Zeitung*, Klagenfurt, 14. II 1969.

slovenskom jeziku, uveli još novi saobraćajni (»materinji«) jezik »Windisch«, a uz to bilježili i »vindišarsku« narodnost. Karakteristično je da su usprkos pritisku te godine nabrojali svega 106 »vindišara«, koji su se izjasnili kao takvi. I mada se prva Republika Austrija smatra prvom žrtvom nacizma, druga je pri svim dosadašnjim popisima stanovništva (1951, 1961. i 1971. godine) sačuvala nacističku jezičnu kategoriju »vindišarâ« i niz njezinih jezičnih izvedenica. Usprkos tome, karakteristično je da su nacisti nabrojali u austrijskoj Koruškoj više Korušaca, koji govore slovenski, nego što je navedeno u svim popisima stanovništva iz vremena prve i druge Republike Austrije. Dok su još 1910. godine nabrojali u granicama sadašnje austrijske Koruške 66.602 Korušca, koji govore slovenski (uistinu ih je bilo 115.000), njihov se broj do 1923. godine smanjio na 39.292, a 1934. godine opao na svega 26.796 osoba. Taj se broj 1939. godine, začudo, povećao na 44.708, a 1951. bio još 42.092. Zatim taj broj opada, čak ispod broja od 1934. godine (1961. je 25.472, 1971. blizu 20.000 osoba). Danas nam je poznato da su nacisti htjeli ipak doći do objektivnije jezične slike Koruške, a da su se iza toga nesumnjivo krile planirane mjere protiv slovenskog stanovništva, čiju kulminaciju predstavlja već spomenuti početak nasilnog iseljavanja Koruških Slovenaca 1942. godine.¹⁶ Tim je nasiljem nastavljeno plansko fizičko potiskivanje slovenskih Korušaca, koje započinje već u drugoj polovici dvadesetih godina, kad se posredništvom Kärntner Heimatbunda naselilo u Koruškoj više desetina njemačkih obitelji iz Reicha, koje su pri naseljenju dobile u vlasništvo više stotina hektara pretežno slovenske zemlje, što je na razne načine bila oduzeta slovenskim vlasnicima.¹⁷

Naporedo s fizičkim protjerivanjem primjećuje se poslije ožujka 1938. i privredni pritisak na slovensku manjinu. Tako su odmah nakon Anschlusa lokalni nacisti pokušali preuzeti pojedine slovenske zadruge. Ipak, manjina se uspijevala opirati tim privrednim mjerama neko vrijeme. Npr. na sjednici Saveza slovenskih zadruga 23. lipnja 1938. zaključeno je da »zadruge ne dozvole, da ih protivzakonitim zahvatima bilo tko ometa u njihovoj samostalnosti, već neka kao dotad djeluju i dalje kao pučke privredne manjinske organizacije; za slučaj nasilja neka odlučuju same«. Vlasti su 22. srpnja 1938. godine saopćile Savezu da će morati načiniti mjesto nacističkom zadržnom savezu, zvanom Südmärk. Ipak, Slovenci se tom zahtjevu nisu pokorili. Pitanje je ostalo »otvorenim, da se kasnije načelno riješi«, kako je glasio odgovor iz Berlina. Razumije se, Slovenci su bili načisto o konačnom »rješenju«, jer su ga najavljivale sve mjere nacističkih vlasti: zahtijevala se trenutna prodaja slovenskih zadržnih posjeda nacističkoj organizaciji, sud je odbijao registraciju slovenskih odbornika, porezni ured počeo je sve češće ustanovljavati prekršaje »deviznih propisa«, revizori i odbornici stavljeni su pod policijski nadzor i slično. Naposlijetku je »načelno rješenje« donio nacistički napad na Jugoslaviju, kad su otpale i posljednje vanjskopolitičke zapreke u odnosima prema slovenskoj manjini. U to vrijeme nije uništen samo sveukupn

¹⁶ Tone Zorn, Nacistično ljudsko štetje leta 1939 na Koruškem. *Zgodovinski časopis*, sv. 1–2/1973, 91–105.

¹⁷ Isti, Iz germanizacijskih prizadevanj na Koruškem med obema svetovnjima vojnima, na i. mj., sv. 1–2/1970, 98–9.

slovenski kulturni život, već zaplijenjeno sve, što je posjedovao Slovenski zadrudni savez. Karakteristično je da je celovečki Gestapo imao pripremljeno sve za »načelno rješenje« slovenskog zadrugarstva već 1940. godine.¹⁸

U nizu germanizatorskih mjera u to vrijeme sa školskom godinom 1938/39. uklonjeni su iz škola i posljednji tragovi utrakvističke njemačko-slovenske nastave. Ne iznenađuje što su glavni inicijatori tog čina bili učitelji, koji su do tog vremena, uz malobrojne izuzetke, već gotovo listom postali članovi nacističke stranke. Slični germanizatori kao škole u to su vrijeme postala i dječja zabavišta, o čemu je koruška nacistična štampa javno izvještavala. U njoj moglo se pročitati i to da se u tim zabavištima djeca »pograničnog područja [...] brže i potpunije nego posredstvom škola privikavaju na njemački govor, poprimajući njemačke osobine«.¹⁹

Kad je dr Joško Tischler, predsjednik Slovenskog prosvjetnog saveza, na godišnjoj skupštini te organizacije dao bilancu položaja slovenske zajednice u prvoj godini pripadnosti Trećem Reichu, naglasio je kako su prava, koja je uživala manjina u prvoj Republici Austriji bila »samo na papiru, a i danas su na papiru, samo što je nestalo mnogo od onoga što smo imali: nestalo je 67 dvojezičnih (utrakvističkih) škola, koje su u školskoj godini 1936/37, prema službenoj statistici, posjećivala 10.253 slovenska učenika, nestala je slovenska početnica, zabranjeno je čak latiničko pismo, niz učitelja, koji su znali slovenski, premješten je u njemačka mjesta. Da bi se germanizacija provodila još ubrzanije, treba da pomognu dječja zabavišta, čija se germanizatorska pripomoć u novinama javno ističe«.

Ali to je bio tek početak. Već iduće godine bile su na redu nove diskriminacije pripadnika manjine, a napadom su na Jugoslaviju 1941. godine nestali i posljednji obziri. Spomenusmo već kako je u to vrijeme definitivno uništen sav slovenski kulturni i privredni život i kako je 1942. godine pokušano genocidno protjerivanje Slovenaca iz Koruške. Karakteristično je da su se prve vijesti o nasilnom protjerivanju, odnosno o iseljenju, Slovenaca javljale već 1939. godine, i to najprije s tadašnjim prebrojavanjem stanovništva (prema tim glasovima trebalo je iseliti one, koji bi prilikom popisa stanovništva priznali da su rođeni Slovenci), a od jeseni te godine počele su se slične namjere još povezivati s tadašnjim njemačko-talijanskim sporazumom o preseljenju njemačke manjine iz Južnog Tirola i iz Kanalske doline u Treći Reich.

Položaj se posve izmijenio nakon 6. travnja 1941, a osobito u kolovozu te godine, kad je Heinrich Himmler poručio da valja iz Koruške protjerati oko 200 slovenskih obitelji, a njihova imanja predati njemačkim doseljenicima iz Kanalske doline.

Kao dan za iseljenje bio je određen 14. travanj 1942. godine. Iseljenike prikupiše u logoru u Žrelcu/Ebenthalu, u blizini Celovca, otkuda su

¹⁸ *Mirt Zwitter*, 30-letnica samostojnoga zadrudnoga središća za slovensko Koroško. *Koledar slovenske Koroške* (za godinu) 1951, Celovec, 126.

¹⁹ *Tone Zorn*, Med plebiscitom in napadom na Jugoslavijo. *Vestnik koroških partizanov*, 2/1972, 31–6; isti, Koroški Slovenci med anšlusom in napadom na Jugoslavijo. *Borec*, Ljubljana, 6–7/1972, 241–51.

morali u progonstvo u raznorazne njemačke logore. Prema sada poznatim podacima, u prvom valu iseljenika bilo je 947 Slovenaca.²⁰

Njemačka kolonizacija južne Koruške ipak nije tekla onako, kako su je planirali u Celovcu. Mnogi od Kanalaca odbili su da se nasele na posjede iseljenih Slovenaca, a uz to je među Kanalcima, a prema mišljenju koroških nacista, bilo i takvih koji nisu bili podesni da preuzmu slovenske domove.

Da je iseljenička akcija u travnju 1942. bila tek početak obimnijeg nacrta o izgnanstvu 50.000 južnih Korušaca (tj. barem svih onih, koji su se pri popisu stanovništva 1938. godine izjasnili da su Slovenci), potvrđuje Himmlerova odluka br. 21/43/c od 6. veljače 1943, kojom je određeno područje u Koruškoj s kojeg treba iseliti Slovence. U toj odluci Himmler navodi kako na osnovi Hitlerova naređenja od 7. listopada 1939. o učvršćivanju njemačke nacije proglašava »jezički mješovito područje u državnom Gauu Kärntenu kao područje za naseljenje«, i to pouzdanih Nijemaca i njemačkih doseljenika iz inozemstva. Iseljenje je u cijelosti trebalo zahvatiti 64 u odluci imenom spomenute općine. Poznato je da su pripreme iseljavanja već bile počele, ali su daljnje nacističke planove onemogućili njemački porazi na istočnom frontu i protivnacistička borba Koruških Slovenaca, koja je upravo u to vrijeme počela iz središnje Slovenije da sve više zahvaća i Korušku.²¹

Prenosila se u nju iz dva smjera. Prvo iz Gorenjske, gdje je u prosincu došlo do poznatog ustanka na čitavom području od Poljanske doline do Mojstrane. Već se narednih mjeseci ustanovilo da Karavanke povezuju antifašističku borbu u Koruškoj s narodnooslobodilačkom borbom matičnog naroda. Koliko je poznato, prvi su partizani prešli nekadašnju austrijsko-jugoslavensku granicu u toku veljače 1942. godine. Osobito dobar odjek među Korušcima, međutim, imao je marš Prvog bataljona Savinjske grupe odredâ (Kranjčev bataljon), probijajući se preko Karavanke u Korušku. Za vrijeme marša došlo je 25. kolovoza 1942. u Robežama iznad Apačâ (Abtei) do borbe, u kojoj je neprijatelj imao desetak mrtvih i više ranjenih. To je bila prva borba slovenskih partizana u nekadašnjoj austrijskoj Koruškoj, a pobjeda nad dosta jačom neprijateljskom jedinicom imala je jak odjek diljem cijele južne Koruške.

Upravo područje Selâ (Zell) i Železne Kaple (Eisenkappel), preko kojeg se probijao Kranjčev bataljon, bilo je onaj dio Koruške, na kojem je najprije došlo do aktivnog otpora fašizmu. Za to su zaslužni koroški prvoborac Ivan Županc Johan i Stane Mrhar (iz okolice Ljubljane). Njihovom zaslugom osnovani su u toku listopada 1942. prvi odbori Osvobodilne fronte u okolici Železne Kaple. Za razvitak NOB-a na području Roža (Rosenthala) bilo je odlučno što se na tom području zatekao koroški domorodac Matija Verdnik Tomaž, koji je nakon drugoga svjetskog rata proglašen narodnim herojem.

Drugo područje s kojeg se širio narodnooslobodilački pokret u nekadašnju austrijsku Korušku bila je Mežiška dolina. Tu je, na područje planine Pece, stigla u studenom 1942. partizanska jedinica, čija je jezgra bila

²⁰ *Karl Stuhlpfarrer*, Germanisierung in Kärnten. *Neues Forum*, Wien, prosinac 1972, 72.

²¹ Više o tome: *Tone Zorn*, Poizkusi izselitve koroških Slovencev med drugo svetovno vojno. *Kronika*, časopis za slovensko krajevno zgodovino, 2 i 3/1966.

sastavljena od boraca Druge grupe odredâ iz zasavskih revirâ. Četa (zvala se 1. koruška četa) 15. je prosinca uništila neprijateljsko uporište u Solčavi, u Gornjoj Savinjskoj dolini. Ta je akcija jače odjeknula ne samo u tom dijelu Štajerske, već i preko granice, u unutrašnjosti Koroške. Na području Mežiške doline osnovan je posljednjih dana ožujka 1943. Prvi koroški bataljon, koji je narednih dana osvojio Mežicu i uništio tamošnje neprijateljsko uporište.

Iz tog vremena spomenut ćemo još krvavi proces pred nacističkim »narodnim sudom« u Celovcu, kad su nacisti, zbog pomaganja slovenske narodnooslobodilačke borbe, osudili 36 Slovenaca iz okolice Selâ, Železne Kaple i Borovljâ (Ferlacha). Od optuženih trinaestorica su osuđeni na smrt, o ostali na 103 godine tamnice. Treba spomenuti da je sačuvan brzovaj kojim je Hitler odbio pomilovanje te trinaestorice osuđenih na smrt i zamjenu smrtne kazne tamnicom.²²

Kapitulacija Italije, 8. rujna 1943, početak je novog razdoblja antifašističke borbe u Koroškoj. U to vrijeme došlo je u Koroškoj ne samo do jedinstvenog političkog već i vojničkog vodstva. Već je 16. listopada 1943. osnovan Pokrajinski komitet Komunističke partije Slovenije za Korošku, kao najviše političko tijelo na tom dijelu slovenskog nacionalnog prostora. Zatim je osnovan Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte, a u ožujku naredne godine osnovana je Koroška grupa odredâ. U sastavu grupe bila su dva odreda, Istočnokoroški i Zapadnokoroški. Oba su odreda svestrano pomagala jedinice Narodnooslobodilačke vojske iz središnje Slovenije, a osobito jedinice IX korpusa NOV i POJ s područja Slovenskog primorja i Gorenjske kao i IV operativnu zonu u Štajerskoj. Na čitavom slovenskom prostoru bio je položaj protivfašističkih boraca upravo u Koroškoj najteži. Bila je to pokrajina, sve do 1920. godine, odvojena od ostalih Slovenaca, i cijelo vrijeme senžermenske Austrije više-manje izložena planskoj germanizaciji. Nacizam nije samo preuzeo tu politiku, već je još pojačao. Razvijanje aktivne protivnacističke borbe otežavala je i okolnost što je većina za borbu sposobnih muškaraca u Koroškoj već 1939. godine bila mobilizirana u njemačku vojsku. Nadalje, antifašistička borba Koroških Slovenaca vodila se pretežno u granicama Trećeg Reicha a nacisti su bili osobito osjetljivi na svaki otpor njihovu režimu i ideologiji. Jedna od karakteristika slovenskog narodnooslobodilačkog pokreta u Koroškoj je i to što je on bio jedini na terenu Trećeg Reicha. U javnosti je isticao narodnooslobodilačka i opća antifašistička gesla, računajući i na podršku demokratskih elemenata njemačkog stanovništva u Koroškoj. Njegova daljnja karakteristika bila je i to što se uzdigao do sistematskih i organiziranih vojničkih akcija, održavajući organsku vezu s Narodnooslobodilačkom vojskom Slovenije odnosno Jugoslavije. Iz te antifašističke borbe, slično kao u ostalim slovenskim područjima, izrasla je revolucionarna vlast, čiji su organi u vrijeme rasula nacističkog režima pokrivali čitavo područje, na kojem su boravili Slovenci u Koroškoj.²³

²² Fotokopija iz arhiva austrijskog pokreta otpora u Beču, kojom je Hitler odbio pomilovanje osuđenih u selskom procesu, pohranjena je u arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, tekuća registratura.

²³ *Janko Pleterški, Manjšinska zakonodaja na Koroškem. Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 2/1960, 9.*

U razdoblje djelovanja Koruške grupe odredâ, od proljeća do jeseni 1944. godine, padaju najznačajnije partizanske borbe u Koruškoj. U to se vrijeme Narodnooslobodilačka vojska učvrstila i na području sjeverno od Drave. Od borbi, koje su vodili koruški partizani, spominjemo višednevnu borbu Istočnokoruškog odreda, od 19. do 24. kolovoza 1944, na području Črne u Koruškoj, koja je najznačajnija bitka koruških partizana uopće, zbog koje je koruškim partizanima odao priznanje čak britanski feldmaršal Alexander. Prema partizanskim izvještajima, u tim je borbama poginulo ili ranjeno više desetaka neprijatelja.

Glavni štab Slovenije načinio je 12. rujna 1944. novi raspored partizanske vojske u Koruškoj. Od tamošnjih jedinica sastavljen je zajednički Koruški odred, a koruške su jedinice u isto vrijeme ustupile određeni broj boraca ostalim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, prvenstveno 14. diviziji u Štajerskoj. Uslijedilo je jedno od naježih razdoblja antifašističke borbe u Koruškoj, jer je njemački okupator pokušavao u toku posljednje ratne zime »očistiti« Karavanke od partizana da bi na bilu planinskog lanca pripremio novu obrambenu liniju protiv nadiranja Angloamerikanaca iz Italije i Narodnooslobodilačke vojske s jugoistoka. Usprkos svim nastojanjima ta njegova namjera nije ostvarena. Kao što je poznato, prvih svibanjskih dana 1945. godine koruškim su se partizanskim jedinicama priključile, osim ostalih jedinica, i brigade slovenske 14. divizije NOV. Gotovo istodobno, 8. svibnja, u Celovec su umarširale jedinice britanske vojske i Jugoslavenske armije.

Koruška je bila u to vrijeme zborna mjesto ostataka njemačke vojske i kvasilinskih jedinica u bijegu, slovenskih domobranaca u Rožu, ostataka vojske Nezavisne Države Hrvatske i četnika na području Dravograda i Pliberka (Bleiburga). Posljednji su se predali Jugoslavenskoj armiji tek 15. lipnja 1945, i to poslije borbi koje su trajale nekoliko dana, šest dana nakon službenog završetka drugoga svjetskog rata. Tako se upravo na području slovenske Koruške oglasio posljednji pucanj, i tu je zapravo završio drugi svjetski rat u Evropi.

Koruški su partizani, u oko 600 akcija i okršaja, nanijeli neprijatelju golemu materijalnu štetu i izbacili iz stroja 9146 neprijateljskih vojnika (3855 poginulih, 3355 ranjenih i 1936 zarobljenih). Ali teška i neravnopravna borba iziskivala je i od koruških partizana prilično žrtava: 1080 poginulih, 710 ranjenih i 317 zarobljenih, odnosno nestalih boraca.²⁴

²⁴ O problematici NOB u Koruškoj vidi: *Pavle Dobrila*, Bibliografija narodnooslobodilne in antifašistične borbe na Koruškem. *Vestnik koroških partizanov*, sv. 3/1970, a posebice ova djela: *France Škerl*, Koruška v boju za svobodo. Koruški zbornik, Ljubljana 1946, 493–603; *Olga Kastelic*, Kratak oris protifašističnega boja na Koruškem. Zbornik Koruške, Ljubljana 1959, 37–46; *Tone Ferenc – Milica Kacin-Wohinz – Tone Zorn*, Slovenci v zamejstvu, nav. djelo, 275–304; *Karl Prušnik-Gašper*, Gamsi na plazu, Ljubljana 1974. (drugo, dopunjeno izdanje); *Emil Sovdat*, Tam, kjer teče bistra Zila, Ljubljana 1967. (posljednje dvije knjige sadrže sjećanja obaju autora).

Koruški Slovenci u drugoj Republici Austriji

U prvim se svibanjskim danima 1945. godine nastojanjima zadržati Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, koja prodire s jugoistoka, priključila s koruško-njemačke strane i želja da Britanci zaposjedanjem Koruške preteknu Jugoslavena. U tom je cilju u toku noći od 7. na 8. svibnja, tj. u noći prije britanskog i jugoslavenskog zaposjedanja Celovca, osnovana tzv. privremena koruška pokrajinska vlada, sastavljena od predstavnika nekadašnjih austrijskih političkih stranaka (osim komunista). Osobitost te vlade, jedine što je osnovana na području nekadašnje Velike Njemačke, bila je to što je vlast preuzela neposredno iz nacističkih ruku. Tom je zgodom koruški nacistički Gauleiter dr Friedrich Rainer naglasio da jedan od zadataka tako sastavljene vlade bude briga za »slobodnu i nedjeljivu Korušku«, tj. upravo suprotno očekivanim jugoslavenskim zahtjevima za priključenje južne Koruške matičnom narodu.²⁵

Tako je u svibnju 1945. godine na području južne Koruške zapravo postojala trostruka vlast: vlast Osvobodilne fronte za Slovensku Korušku, čiji su autoritet garantirale slovenske koruške partizanske jedinice i jedinice Jugoslavenske armije, britanska okupacijska vojska i privremena koruška pokrajinska vlada, koja je bila bespomoćna, ali su je Britanci ipak počeli iskorištavati protiv slovenskog narodnooslobodilačkog pokreta. U Celovcu je 16. svibnja održan sastanak, kojem je prisustvovalo nekoliko stotina Slovenaca i Austrijanaca demokrata, na kojem je izabran Pokrajinski narodnooslobodilački odbor (PNOO) za Slovensku Korušku kao najviši organ slovenske revolucionarne vlasti; tom prilikom objavljeno je i sjedinjenje Slovenske Koruške s Jugoslavijom. Karakteristično je da su Britanci narednih dana priznavali PNOO kao predstavnika jugoslavenske vlasti u pokrajini, ali se položaj promijenio već poslije nekoliko dana, tj. 22. svibnja, kad je Jugoslavenska armija na pritisak velikih sila morala napustiti Korušku. Zapadne velike sile, Britanci i Amerikanci, tom su zgodom ponovo naglašavali da je koruško pitanje i dalje otvoreno i kako će se konačno rješenje donijeti tek na budućoj mirovnoj konferenciji s Austrijom. Tvrdili su i to da bi eventualna prisutnost Jugoslavena mogla prejudicirati buduću odluku o državnoj pripadnosti austrijsko-koruškog prostora.²⁶ Za britansku politiku u Koruškoj karakteristično je da je nakon odlaska jedinica Jugoslavenske armije iz pokrajine oduzeto PNOO-u dotadašnje priznanje, a i dalje je tolerirana Osvobodilna fronta za Slovensku Korušku kao politički predstavnik slovenske manjine.²⁷

Takav britanski odnos pokazao se i pri pokrajinskim izborima i izborima za Narodnu skupštinu 25. studenog 1945. Osvobodilna fronta prvobitno je namjeravala izići na izbore, održala je i niz izbornih zborova, ali Britanci su zahtijevali od slovenske političke organizacije za sudjelovanje na izborima da opozove i napusti borbu za priključenje Koruške ma-

²⁵ *Tone Zorn*, Pogajanja s Korošci aprila in maja 1945. *Borec*, 5/1976, 309–11.

²⁶ *Tone Zorn*, Politična orientacija koroških Slovencev za mejo v letih 1945–1950. Strojem otkucana disertacija, podnesena Filozofskom fakultetu univerze u Ljubljani, Ljubljana 1968.

tičnom narodu; Osvobodilna je fronta odbila da prihvati taj zahtjev. Kao alternativu britanskom zahtjevu Osvobodilna fronta za Slovensku Korušku savjetovala je biračima da na izborima apstiniraju ili biraju kandidate Komunističke partije Austrije. Analiza izbornih rezultata pokazuje da se tom pozivu odazvalo 23% svih birača na području koje je zahtijevala Jugoslavija. To je do danas najviše glasova, što su ih Koruški Slovenci dobili na bilo kojim izborima (tih je glasova bilo približno 13.490, a dotada ih je najviše bilo 9.869), s tim što su ovaj put Slovenci glasali i za ostale dvije dozvoljene političke stranke, Socijalističku i Narodnu.²⁸ Potpomognuta slovenskim biračima Komunistička partija Austrije dobila je u Koruškoj tri mandata u pokrajinskom vijeću i jedan u narodnoj skupštini.

U to vrijeme pada i uvođenje poznate obavezne dvojezične školske nastave u Koruškoj, kad je na području 62 južnokoruške općine uvedeno obavezno dvojezično školovanje za učenike obaju pokrajinskih jezika, slovenskog i njemačkog. Ideju za takvo rješenje dao je dr. Joško Tischler, nekadašnji predsjednik Slovenskog prosvjetnog saveza, nakon završetka drugoga svjetskog rata i član koruške pokrajinske vlade, a prihvatile su je sve u tadašnjoj pokrajinskoj vladi zastupljene političke stranke, Socijalistička, Narodna i Komunistička.²⁹ Uredba je predstavljala bitno poboljšanje položaja slovenske zajednice na području školstva, u usporedbi s položajem u vrijeme nacizma i za prve Republike Austrije. Činjenica, međutim, što ni u Austriji ni u Koruškoj nije dosljedno provedena denacionalizacija (ukoliko je to pitanje uopće pokretano) bila je uskoro očita i na području školstva, pa su koruške školske vlasti bile ubrzo primorane utvrđivati protivnike dvojezične nastave, osobito nekadašnje naciste.³⁰ I Britanci su, kao okupaciona sila u pokrajini, utvrdili da su protivnici dvojezične nastave »pangermani« i »nacistički prijatelji«.³¹

To se događalo u vrijeme dok su Austrijanci još bili pod dojmom najavljenе konferencije za zaključenje ugovora o obnavljanju nezavisne i demokratske Austrije, pa bili spremni dati slovenskoj zajednici određena prava, jer su opravdano očekivali, da će na konferenciji biti postavljen zahtjev priključenja južne Koruške matičnom narodu u Jugoslaviji. Tako su, na primjer, pred početak Londonske konferencije, posvećene austrijskom pitanju, u siječnju 1947, na sjednici koruškog pokrajinskog vijeća izjavili da u Koruškoj neće biti dopuštena denacionalizacija Slovenaca, ali je ta izjava, o čemu svjedoči daljnji razvoj događaja, ostala samo mrtvo slovo na papiru.³²

Karakteristično je da su Austrijanci, pod dojmom nacističkog poraza i četvorne okupacije njihove zemlje (SSSR, SAD, Velika Britanija i Francuska), sve do zaključka tih četiriju velikih sila da i dalje ostaje na snazi nekadašnja jugoslavensko-austrijska granica (velike sile su taj zaključak

²⁸ Tone Zorn, cit. disertacija u nap. 26.

²⁹ *Lojze Udé*, Zgodovina slovenskega pouka na koroških osnovnih šolah od leta 1869. do danes. Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969, Ljubljana 1970, 210 i d.

³⁰ Izvješčaj koruškog pokrajinskog školskog vijeća za 1946. godinu (prilog br. 6 uz Memorandum der Kärntner Slowenen zur Schulfrage, Klagenfurt 1949).

³¹ *Koruška kronika*, Celovec, 3. V 1946.

³² Prilog br. 7 uz memorandum pod nap. 30.

prihvatile 20. lipnja 1949), znali i priznavali u Koruškoj isključivo Slovence i Nijemce. Ali od tada pa nadalje, austrijska politika ipak pokušava ponovo provesti za vrijeme nacizma ozakonjenu podjelu slovenskog elementa na tzv. »Windische« i Slovence. O tome ne svjedoče samo sadašnji popisi stanovništva, već i manjinsko zakonodavstvo u Koruškoj poslije 1958. godine.

Dvadeseti lipnja 1949. je i trenutak kad se ponovo javlja pojačani koruško-njemački nacionalizam svih boja protiv slovenske zajednice. Najljepše je njegov program u jesen te godine označio već spomenuti osnivač plebiscitnog Heimatdiensta dr Hans Steinacher, koji je bio tridesetih godina vođa nacificiranog Volksbunda für das Deutschtum im Ausland.⁸³ Na jednom od zborova naglasio je da nema namjeru šutjeti, već da treba u pogledu manjinske politike ponovo ostvariti tzv. (njemačke) nacionalnoobrambene zadatke, sadržane u ovim zahtjevima: suzbiti povijesnu laž o germanizaciji, obnoviti njemačka nacionalnoobrambena društva, uvesti u školsku politiku tzv. »prava roditelja« (tj. pravo, na temelju kojeg roditelji odlučuju, kakvu i koju školu će polaziti njihovo dijete, u koruškom primjeru ili posve njemačku ili možda dvojezičnu, nap. aut.), upozoravati na opasnost slovenske iredente (tj. nacionalno svjetskih Slovenaca, nap. aut.), svakako sačuvati »vindišarsku« teoriju i, najзад, spriječiti bilo kakvo manjinsko zakonodavstvo.⁸⁴

Iz tog razdoblja valja spomenuti još dvije činjenice. Prva je politička diferencijacija dotle jedinstvenoga slovenskog političkog pokreta. Tako je 28. lipnja 1949, uz Osvobodilnu frontu osnovano još i Nacionalno vijeće Koruških Slovenaca, tj. organizacija, koja se nasuprot naprednim Slovincima, okupljenim u Osvobodilnoj fronti, oslanjala na nekadašnje Političko i privredno društvo za Slovence u Koruškoj i na katoličke krugove. Tako od tada postoje u Koruškoj dva slovenska tabora: napredni Slovinci, udruženi u Osvobodilnoj fronti, odnosno u kasnijem (od 1955. godine dalje) Savezu slovenskih organizacija, i konzervativno Narodno vijeće Koruških Slovenaca. Ipak, karakteristično je za oba tabora što u nacionalnim pitanjima istupaju sporazumno i zajednički.

Druga je činjenica poznati sukob Informacijskog biroa komunističkih partija (Informbiro) s Jugoslavijom. Karakteristično je za odjek toga spora u Koruškoj da su tamošnji slovenski komunisti (izuzetak su bili tek pojedinci) u cijelosti podržali stajališta jugoslavenskih komunista. Zbog toga su vodeći slovenski komunisti bili izbačeni iz koruškog pokrajinskog rukovodstva Komunističke partije Austrije.⁸⁵

Novo, odlučno razdoblje za Hrvate i Slovence u Austriji počelo je potpisivanjem ugovora o nezavisnoj i demokratskoj Austriji, 15. svibnja 1955. Od tada je trebalo početi primjenjivati niz zaštitnih manjinskih odredaba, posebice one iz člana 7. državnog ugovora. Kao što je poznato, te su odredbe sve do danas neispunjene. Štoviše, sve od 1955. godine, očita su nastojanja za sužavanjem prava, koja su obje manjine dotad uživale. Za

⁸³ Hans Steinacher, Bundesleiter der VDA 1933–1937. Izdanje: Hans-Adolf Jacobsen, Boppard am Rhein, 1970.

⁸⁴ Tone Zorn, cit. disertacija pod nap. 26.

⁸⁵ Isto.

austrijska gledišta o pitanju manjina karakteristično je i to da u Austriji uopće niječu postojanje Slovenaca na pograničnom području Štajerske (riječ je, uglavnom, o tzv. Radgonskom trokutu), pa su i austrijska politika i stručnjaci suglasni u mišljenju da su štajerski Slovenci samo greškom ušli u državni ugovor.³⁶

Poput Gradišćanskih Hrvata i Koruški su Slovenci u studenom 1955. uručili austrijskoj vladi posebni memorandum s prijedlozima o uređenju manjinskog pitanja u duhu odredaba državnog ugovora.³⁷ Austrijska vlada, karakteristično je, na memorandum nije uopće odgovorila, pa je, kako pokazuje bilanca dvadesetogodišnjice potpisivanja austrijskog državnog ugovora, uglavnom ostalo bez odgovora i ostalih 38 memoranduma, koji su uručeni vladi, odnosno nadležnim vlastima.³⁸

Za Korušku posebice vrijedi konstatacija da su potpisivanje državnog ugovora iskoristile njemačkonacionalističke, Slovincima neprijateljske snage. One su samo četiri dana nakon potpisivanja državnog ugovora osnovale Koruško školsko društvo – Kärntner Schulverein Südmark, neposrednog nasljednika predratnog i nacificiranog društva Deutscher Schulverein Südmark.³⁹ Potkraj 1955. godine uslijedilo je osnivanje Saveza plebiscitnih boraca (Kärntner Abwehrkämpferbund), čiji su počeci, kako vidjesmo, još u vremenu Trećeg Reicha. Oba društva bila su, zajedno s 1948. godine obnovljenim Društvom njemačkih koruških zemljaka (Die kärntner Landsmannschaft), i osnivači sadašnje središnje protivmanjinske organizacije Kärntner Heimatdienst. Dosad se, koliko je poznato, uključilo u Heimatdienst 17 raznoraznih organizacija i društava; zapravo su u nj uključene i obje austrijske građanske stranke, Narodna (ÖVP) i Liberalna (FPÖ).⁴⁰

Nakon dugotrajnijih priprema, Kärntner Heimatdienst aktivirao se na početku 1957. godine. Sveukupno njegovo djelovanje dokazuje koliko odano slijedi preporuke Hansa Steinachera iz 1949. godine. Već od samog početka protivmanjinska je organizacija ustala protiv postojeće dvojezične nastave, želeći tako postići ukinuće tekovine, koju su Slovenci uživali kao rezultat pobjede nad nacizmom. Nizu napada na dvojezičnu nastavu priključile se 1958. godine tzv. »školski štrajkovi«, kad su njemački nacionalisti i njihove organizacije sprečavali učenicima pohađanje dvojezične nastave. S jeseni iste godine tim se napadima priklonilo i Pokrajinsko školsko vijeće, čiji je predsjednik, 22. rujna 1958, objavio protivzakonitu odluku, kojom se ukida obavezni dvojezični nastavni sistem i dopušta

³⁶ Tone Zorn, O Slovincih na avstrijskem štajerskem. *Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja*, br. 7–8/1976, 195–7.

³⁷ Memorandum Koruških Slovincu od 11. XI 1955. (memorandum je bio pripremljen i na ruskom, engleskom, francuskom i njemačkom jeziku i uručen na adresu četiriju velikih sila, koje su potpisale austrijski državni ugovor).

³⁸ Vidi spisak podnesaka i memoranduma u Memorandum der Kärntner Slowenen anlässlich des 20. Jahrestages der Unterzeichnung des Staatsvertrags od 10. V 1975.

³⁹ (Julij Felaber), »Deutscher Schulverein-Südmark« in njegovi nasljednici v drugi avstrijski republiki. Ponatis razprave iz *Slovenskega vestnika*, 5. februar – 25. marec 1960, *Vestnik koruških partizanov*, 1–2/1971, 40–55.

⁴⁰ Tone Zorn, Obnovitev in delovanja Kärntner Heimatdienta po drugi svetovni vojni. *Vestnik koruških partizanov*, br. 4/1970, 23–30; isti: Kärntner Heimatdienst v letih 1971–1975, l. c., br. 1/1976, 16–42.

ukinuće takve nastave. Uslijedio je sveopći pritisak na roditelje da odjave djecu od posjećivanja dvojezične nastave.⁴¹ Posljedica je bila da je veći dio slovenske djece ostao bez mogućnosti nastave na materinjem jeziku. Pretpostavlja se da danas polazi dvojezičnu nastavu jedva četvrtina slovenske djece.

Odlukom od 22. rujna 1958. slovenski su protivnici postigli dvoje: uspjeli su dokinuti postojeći dvojezični školski sistem, koji se pokazao uspješnim u sprečavanju germanizacije slovenske djece, a uz to su uspjeli razbiti i teritorijalno uređenje manjinske zaštite, jer je sad izostala dvojezična nastava u brojnim južnokoruškim školama. Od tada koruško-njemačka strana tvrdi da Koruški Slovenci ne borave na povezanom području Koruške, već »razbacano«, među većinskim njemačkim (pa i vindišarskim) stanovništvom. Protivzakonitu korušku odluku je, 19. ožujka 1959, posebnim »manjinskim zakonom za Korušku« potvrdio i bečki parlament; razlika između tog zakona i odluke korušskog pokrajinskog školskog vijeća je u tome, što je umjesto odjave djece od dvojezične nastave uveo posebnu prijavu slovenske djece za dvojezičnu nastavu. Istodobno je parlament prihvatio i tzv. zakon o suđenju, koji propisuje nastupanje pripadnika slovenske manjine na sudovima. Poput školskog i taj je zakon bitno suzio prava slovenske zajednice, jer je smanjio mogućnost pripadnika manjine da na sudu govore svojim materinjim jezikom umjesto u dotadašnjih devet samo još u tri sudska kotara. Slovenski ni prema tom zakonu ne bi bio više dodatni službeni jezik, kako zahtijeva državni ugovor, već bi i dalje ostao samo pomoćni jezik (uz tumača). Oba su zakona, osim toga, najavila naročito »ustanovljavanje« slovenske manjine kao uvjet svakog daljnjeg manjinskog zakonodavstva. Od tada je zahtjev za »ustanovljavanjem« manjine stalna postavka koruško-njemačkog nacionalizma.⁴²

Treći manjinski zakon za Korušku sve do danas ostao je neostvaren. To je zakon o dvojezičnim topografskim nazivima mjesta, prihvaćen u bečkom parlamentu na početku srpnja 1972. Poput prethodna dva zakona, ni on nije predstavljao ispunjenje odnosnih odredaba državnog ugovora, nego je i kao skroman pokušaj izvršenja jedne od odredaba sadržanih u državnom ugovoru bio za koruško-njemački nacionalizam neprihvatljiv. Njegova je sudbina poznata: kad ga je socijalistička većina 6. srpnja prihvatila u austrijskom parlamentu, došlo je pri pokušaju postavljanja prvih dvojezičnih tabli sa slovenskim nazivima mjesta do provala njemačkog nacionalizma, pa su grupe protivnika Slovenaca nekažnjeno uklonile sve do tada postavljene dvojezične table s nazivima mjesta. Karakteristika je novog zakona uvijek ista tvrdnja zakonodavca da je slovensko stanovništvo Koruške »razbacano« među većinskim stanovništvom, zbog čega nije moguće postavljanje tabli s dvojezičnim nazivima mjesta. Tim je zakonom pokušano i ozakonjenje diskriminacijske podjele slovenskog stanovništva na Slovence i već spominjane »Windische«, pa je broj posljednjih odbijen od broja manjine. Tako bi, na temelju zakona,

⁴¹ Janko Pleterški, Materinščina otrok in pouk na koroških osnovnih šolah. Zbornik Koroške, Ljubljana 1959, 73–120.

imalo pravo na dvojezične mjesne (»topografske«) nazive svega 205 razbacanih naselja južne Koruške (umjesto više od 750!).

Austrijska je štampa, što je također vrlo karakteristično, priznala da su diskriminacijske odredbe u srpnju 1972. prihvaćenog zakona ustupak njemačko-koruškom nacionalizmu.⁴³ Kao naredni stupanj pogoršanja položaja slovenske zajednice može se smatrati najavljeni »zakon o nacionalnim grupama«, koji je u svibnju 1976. predložen bečkom parlamentu. On, zapravo, predstavlja pokušaj poništenja manjinske zaštite predviđene državnim ugovorom iz 1955. godine.⁴⁴

Ipak, pozitivnom tekovinom na području manjinske zaštite možemo, uz neke mjere internog karaktera, smatrati 1957. godine osnovanu gimnaziju za slovenske đake u Celovcu, jedinu srednjoškolsku ustanovu, namijenjenu slovenskoj manjini u Koruškoj.⁴⁵

Iz rukopisa sa slovenskog preveo Tone Potokar

ZUSAMMENFASSUNG

EIN BLICK AUF DIE LAGE DER KÄRNTNER SLOWENEN IN VERGANGENHEIT UND GEGENWART

Diese Übersicht bietet einen Durchschnitt zur Problematik der slowenischen Minderheit als autochtoner Bevölkerung im österreichischen Teil Kärntens. Zuerst berührt sie die Lage der Minderheit seit der Mitte des vorigen Jahrhunderts, als sich der Prozess einer mehr oder weniger planmässig durchgeführten Germanisierung der Kärntner Slowenen bemerkbar zu machen begann, ein Prozess, der noch heute andauert. Schon zu jener Zeit hielt das herrschende deutsche Bürgertum Kärnten für eine einheitliche deutsche Provinz, und die herrschenden deutschen Elemente erkannten den Slowenen den Rang eines gleichberechtigten Partners nicht an (so wie sie dies auch heute nicht gelten lassen wollen).

Wenn der Verfasser über das bekannte Kärntner Plebiszit (vom 10. Okt. 1920) spricht macht er darauf aufmerksam, dass in der damaligen österreichisch-deutschen Propaganda die nationale Frage nicht erwähnt wurde; man betonte vielmehr vor allem den Kärntner Regionalismus, ferner die soziale Problematik, sowie die Staatseinrichtung der fortschrittlichen Republik Österreich im Vergleich zum konservativen Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (Jugoslawien) und ähnliche Fragen. Es ist charakteristisch, dass demgegenüber die Kärntner Deutschnationalisten heute behaupten, die Kärntner Slowenen hätten dadurch, dass sie sich bei

⁴³ (Tone Zorn), Ugotavljanje manjšine in zakon o dvojezičnih topografskih napisih. *Vestnik koroških partizanov*, 2-3/1973, 45-61.

⁴⁴ Gl. Janko Pleterski, Evtanatični paragrafi. *Naši razgledi*, 4. VI 1976.

⁴⁵ Tone Zorn - Janko Pleterski, Nekateri pravni vidiki položaja slovenske manjšine na avstrijskem Koroškem. *Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja*, br. 6/1974, 84-105 (osobito stranice 89-90).

der Volksabstimmung für Österreich entschlossen haben, ihrer Nationalität entsagt. Ferner wird in diesem Beitrag die übrige plebiszitäre Problematik in ihren Grundzügen dargelegt. Das gilt auch für die Beschreibung der Lage der Kärntner Slowenen während der ersten Republik Österreich. Dann bespricht der Verfasser die Lage der slowenischen Minderheit nach dem Anschluss Österreichs an das nazistische Deutschland im Jahre 1938. Bezeichnenderweise unterschied sich damals die Lage der Kärntner Slowenen von der des übrigen slowenischen Volkes dadurch, dass sie als erste vom deutschen Nazismus betroffen wurden.

Danach folgt eine kürzere Darstellung des antifaschistischen Widerstandes der Kärntner Slowenen während des zweiten Weltkriegs, eines Widerstandes, der organisch in den allgemeinen antifaschistischen Kampf des gesamten slowenischen Volkes eingeschlossen war. Doch die Grundbetonung dieser Übersicht liegt auf der Beschreibung der Lage der Kärntner Slowenen in der zweiten Republik Österreich. Dabei wird die politische Entwicklung der slowenischen Minderheit seit dem Jahre 1945 dargestellt sowie die Einstellung der zweiten Republik Österreich zu den Kärntner Slowenen. Ein besonderer Platz gehört darin der Darstellung der Problematik der österreichischen Minderheitenpolitik gegenüber der slowenischen Minderheit und ihren Bemühungen, durch die Minderheitengesetzgebung jene Verpflichtungen zu annullieren, die Österreich aufgrund des Staatsvertrags über die Erneuerung eines unabhängigen und demokratischen Österreichs von 1955 auf dem Gebiet des Minderheitenschutzes (besonders im Artikel 7 des Staatsvertrags) übernommen hatte.